

УДК 159.91:654

Норчук Ю. В.

майор, викладач кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін
Військової академії (м.Одеса)

e-mail: lopster@ua.fm

ORCID: 000–0002–7085–8454

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНОГО ТА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

В статті розглядаються теоретико-методологічні підвалини дослідження особистісного і професійного становлення майбутніх військовослужбовців в контексті їхнього взаємозв'язку та взаємообумовленості. Аналізуються закономірності професійного становлення курсантів у військово-навчальній діяльності. Розкривається зміст відповідальності як інтегральності особистості. Визначається конструкт «завчасної стійкості» як показника особистісного і професійного становлення майбутнього військовослужбовця.

Ключові слова: особистість, становлення, професійне становлення, відповідальність, завчасна стійкість.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства в умовах мультипарадигмальності наукового знання спостерігається достатньо стійка тенденція ускладнення професійної діяльності фахівців, зокрема соціономічного профілю. Соціально-політичні події 2013–2014 років в Українському суспільстві роблять виклик щодо спроможності та професіоналізму військовослужбовців, піднімають питання щодо патріотичного налаштування, але й професійного становлення курсантів. Саме остання теза потребує переосмислення сучасних тенденцій підготовки військового професіонала.

Мета статті. Метою статті є аналіз сучасних психологічних досліджень професійного та особистісного становлення майбутніх військовослужбовців.

Результати дослідження. У ряді досліджень основною тенденцією розвитку змісту підготовки фахівців військового профілю розглядається розробка нових державних освітніх стандартів як системи вимог сучасного суспільства до характеру і рівню проміжних і кінцевих результатів діяльності вищої школи. Проте аналіз існуючих стандартів та практик дозволяє констатувати необхідність вдосконалення системи психологічного супроводу процесу становлення професіонала у навчальних закладах Міністерства оборони України, що потребує вивчення глибинно-психологічних механізмів особистісного та професійного становлення, а не лише педагогічних умов та практик [11]

Особливостям професійного становлення військових фахівців приділялася значна увага в роботах військових педагогів і психологів. Переду-

сім, це дослідження О. В. Барабанщикова, В. Н. Герасимова, В. П. Давидова, В. Г. Звягінцева, Н. І. Колокова, Л. Г. Лаптева, Г. В. Ложкіна, В. Л. Марищука, В. Г. Михайлівського, В. Н. Селезньова, І. А. Скопилатова, І. Н. Шкадова та ін. [3]. Проблема професійного розвитку людини як суб'єкта діяльності, зміст яких можна екстраполювати на контекст нашого дослідження, присвячені роботи І. В. Ващенко, М. С. Корольчука, В. О. Лефтерова, Є. М. Потапчука, О. Д. Сафія, та ін..

Врахувати також слід і те, що професійна діяльність військовослужбовців змінилася в напрямках до певного збільшення кількості параметрів процесів і об'єктів з одночасним зниженням часу, відведеного на виконання окремих впливів; роботи з інформаційними моделями (зросли вимоги до декодування інформації, що надходить у вигляді різних сигналів, що надходять із засобів зв'язку); значного підвищення вимог до інтелектуальних якостей професіоналів через надзвичайно складні умов виконання професійно-службових завдань.

В роботах В. О. Бодрова, О. В. Карпова, Н. І. Ковальчишиної, В. Є. Луньова, С. Д. Максименка, В. І. Осьодло, В. Є. Орел, Ю. П. Поваренкова, А. А. Реан, В. Д. Шадрикова та ін.). зазначається, що професійне становлення починає формуватися на ранніх стадіях професіоналізації і розвивається протягом усього свідомого життя людини.

Для визначення загальної фундаментальної парадигми дослідження особистісного становлення, процитуємо академіка С. Д. Максименка [6] «Психологічні механізми становлення особистості забезпечуються діями — дійсним буттям особистості: тропізми — система ростових рухів організму, інстинкти — система внутрішнього чуття в експансії життя, інтелект — раціональне пізнання; взаємини особистості з екосферою долають суперечності у природі, протистоять руйнуванню екосистеми, кризи в системі «суспільство-природа», які породжують глобальні проблеми екосфери; наука як сфера практичного розуму спроможна перетворити живу природу на домінанту в екокультурі особистості... Механізми зародження, становлення, здійснення особистості нарізно не існують, вони взаємопов'язані, визначають один одного. Так у процесі здійснення відбуваються зародження нових елементів особистості. У процесі становлення вони зміцнюються, набувають сили і сприяють її здійснення на більш високому рівні. Початок одного є продовженням другого, а кінець одного є початком наступного психологічного механізму розвитку особистості».

У дисертаційному дослідженні Н. І. Росколюцько [8] підкреслюється системність професійного становлення. Автором запропоновано оцінку ефективності професійного становлення-курсантів за критеріями професійної продуктивності, ідентичності і з позицій функціонально-динамічної парадигми психологічного аналізу діяльності. Важливим в контексті нашого дослідження є також доведений дослідником взаємозв'язок нервово-психічної стійкості з успішністю навчання і її системоутворююча роль, в процесі професіоналізації курсантів. До змістовних висновків наводить так званий «ефект збільшення структурованості», побудований на основі профілів особистості курсантів. Дослідження дозволило виявити наступні за-

кономірності професійного становлення курсантів у військово-навчальній діяльності: спільність динамічних тенденцій розвитку особистості у високоуспішних і малоуспішних курсантів; принципово різна динаміка формування структури ПВЯ у представників крайніх груп; «ефект середини», який виражається в співвідношенні показників структурованості ПВЯ різних груп курсантів (див. рис. 1).

В дослідженнях **Т. В. Алексєєвої** обґрунтовано висновок про те, що умовою конструктивного професійного зростання особистості майбутнього фахівця є розвиток певних професійно важливих якостей: відповідальності, спрямованості, компетентності. Остання теза відповідає нашим роздумам, щодо змісту та моделюванню особистісного та професійного становлення курсантів. Ми погоджуємося також з думкою автора про те, що ґрунтовним джерелом професійного розвитку на початкових етапах професійного становлення є рівень особистісного розвитку курсанта. Протягом академічного навчання співвідношення особистісного та професійного розвитку набуває характеру динамічної неврівноваженої цілісності. На стадії професіоналізації професійний розвиток особистості починає домінувати над особистісним і визначати його. Такі теоретичні висновки підтверджено емпіричним дослідженням В. Є. Луньова [5] на прикладі курсантів системи навчальних закладів системи МВС.

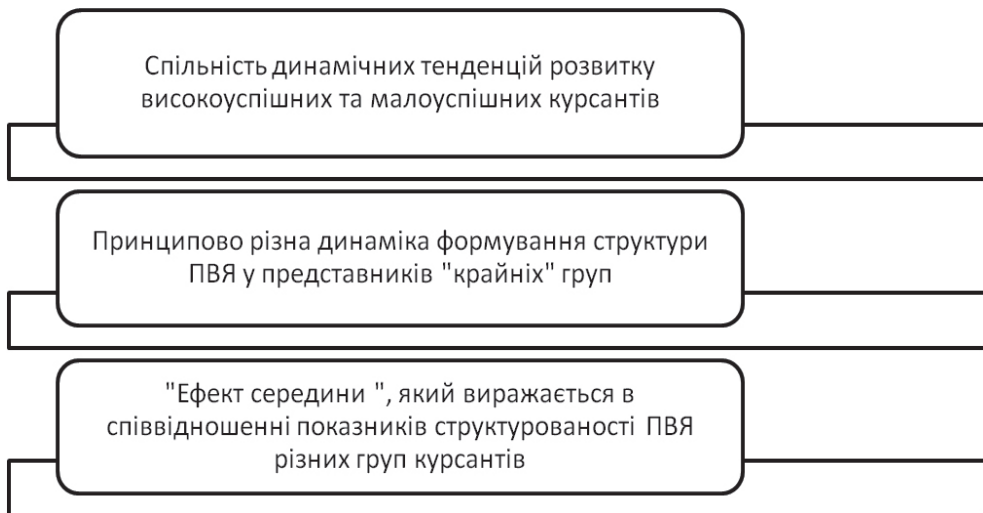

Рис. 1. Закономірності професійного становлення курсантів у військово-навчальній діяльності за Н. І. Росколюдько (рис. автора статті)

Становлення особистості у професійній діяльності на думку О. А. Гульбе [2] доречно розглядати з початку формування професійних намірів людини до стану «акме». Підкреслюється, що професійне становлення особистості не лише пов'язано з, алей й детерміновано соціальною ситуацією, комплексом професійно значимих видів діяльності та активністю особистості. Дослідниця пропонує розглядати професійне становлення через призму та-

ких категорій як: розвиток / саморозвиток, професійне самозбереження, прагнення до реалізації своїх якостей у професійній діяльності.

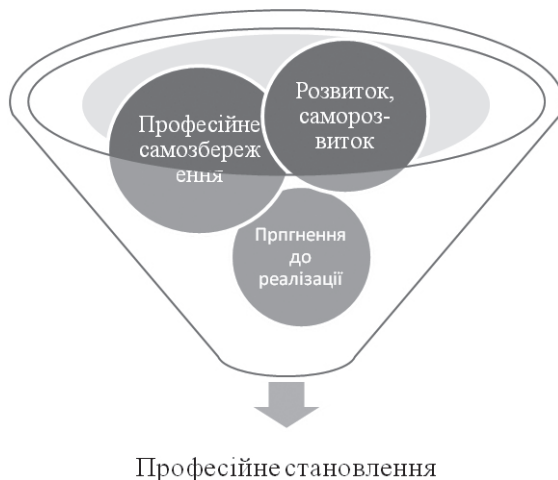

Рис. 2. Становлення особистості у професійній діяльності за О. А. Гульбе

Розглядаючи професійне становлення особистості на прикладі викладачів ВНЗ авторка пропонує вивчати цей процес через різного роду амбівалентні тенденції. Розглянемо детальніше явище амбівалентності в процесі професійного становлення.

Згідно А. К. Маркової [за: 4], професійне становлення пов'язане з певними амбівалентними тенденціями. Зупинимось саме на тих, які на нашу думку найбільше представлені в становленні військового професіонала:

- протиріччя між саморозвитком і самозбереженням у професії;
- протиставлення результатів і процесу праці;
- невідповідність предметних, соціальних еталонів та норм праці індивідуальним нормам і критеріям;
- неузгодженість становлення різних видів компетентності (спеціальної, соціальної, особистісної, індивідуальної);
- нерівномірність засвоєння окремих дій і цілісної структури професійної діяльності;
- протиставлення у свідомості людини прагнення до вузької спеціалізації і потреби довідатися щось про суміжні професії, бути «універсалом»;
- розбіжність проявів психічних якостей у тієї самої людини у професійній і в непрофесійній сферах.

У дисертаційному дослідженні С. О. Федоренко [10] встановлено, що дієвим чинником підвищення продуктивності професійного становлення офіцерських кадрів виступає нормативно-функціональне моделювання, що розглядається як соціально детермінований процес проектувального представлення сукупності особистісної та професійно значущих якостей випускника ВНЗ, обумовленою органічною єдністю його ідеальних образів на основних етапах професійного становлення та базується на всебічному і

динамічному аналізі характеру професійної діяльності після закінчення ВВНЗ.

Динаміка становлення військово-професійної майстерності військового фахівця в часі, на думку С. О. Федоренко, включає в себе такі основні етапи:

- адаптація до військового способу життя;
- ідентифікація з вимогами військово-професійної діяльності та активний пошук нереалізованих резервів особистості;
- активізація процесу професійного становлення, творча самореалізація, підготовка до практичної професійної діяльності;
- самореалізація в творчому здійсненні військовим фахівцем своїх військово-професійних ролей і функцій.

Автором доведено, що становлення особистості офіцера в системі військово-професійної освіти — це поетапний і динамічний процес входження в професію військового і специфіку його діяльності.

Цікавим в контексті визначення професійного і особистісного становлення майбутніх військових є проблематика відповідальності, як інтегрального утворення. В дослідженні М. М. Семененко [9] встановлено, що процес становлення професійної відповідальності курсантів включає такі основні етапи: початковий (відповідає першому курсу навчання); зниження (другий курс); завершальний (третій курс) та індивідуалізації (четвертий курс). Проведене автором дослідження, порушує, на нашу думку, важливе питання щодо можливості екстраполяції вказаної тенденції на більше широке коло аспектів професійного і особистісного становлення.

Як вже зазначалося раніше, розглядаючи проблему професійного і особистісного становлення, слід враховувати соціально-політичні тенденції в державі, адже існують суттєві відмінності щодо змісту та спрямованості підготовки майбутніх військовослужбовців в часи війни, в часи підготовки до військових дій, та в мирний час. Зазначене в достатній мірі вимагатиме різних комплексів професійно важливих якостей особистості, доречніше навіть казати про різну послідовність якостей, моделей поведінки тощо. Проте універсальною професійно орієнтованою структурою особистості майбутніх військовослужбовців можна вважати завчасну стійкість до умов військово-професійної діяльності.

Проблеми психологічної стійкості і готовності до реалізації військово-професійної діяльності, активно розроблялися Д. В. Гандер, А. А. Деркачем, М. І. Дьяченко, В. Г. Зазикіним, В. О. Пономаренко, В. В. Сисоєвим і багатьма іншими вченими. Відомим є факт, що поняття психологічної стійкості, психологічної готовності, змобілізованості мають багато спільного і відображають цілісне психічне утворення на підставі єдиної структури [7]. Як психічні стани психологічна готовність і змобілізованість не можуть існувати понад тривалий період часу, не пов'язаний з безпосереднім здійсненням військово-професійної діяльності, або активним зануренням у діяльність. Встановлено, що завчасно сформована стійкість як система якостей забезпечує даний процес і формується в ході попередньої підготовки до військово-професійної діяльності. Тому, ми погоджуємося з дум-

кою Т. В. Маркеловою, що на етапі військової підготовки слід говорити не про формування психологічної готовності до військово-професійної діяльності, а про становлення завчасної стійкості як її передумови й основи. Методологія становлення завчасної стійкості майбутніх офіцерів, на думку автора, заснована на людяноцентристській парадигмі військової підготовки в цивільному вузі, організаційне та змістовне наповнення якої підпорядковано ідеї підготовки психіки людини до впливу негативних умов військово-професійної діяльності.

Вчена визначає, що психологічна сутність завчасної стійкості майбутніх військовослужбовців до умов військово-професійної діяльності полягає в забезпеченні захисту психіки від несприятливих факторів життєдіяльності та екстреної перебудови для функціонування в умовах воєнного часу, зміни цивільного менталітету на військовий, настрою на виконання обов'язків відповідно до військово-облікової спеціальності. Остання теза відповідає вимогам сучасних тенденцій українського суспільства.

Дослідницею обґрунтовано та введено нове психологічне поняття «завчасна стійкість», під яким розуміється інтегративний комплекс характеристик суб'єктів військової професіоналізації, що забезпечує приготування психіки до військово-професійної діяльності і включає емоційно-ціннісне ставлення до військово-професійної діяльності, збереження працездатності при високому емоційному напруженні, вольову регуляцію, інтелектуальну лабільність і володіння способами вирішення військово-професійних завдань. На нашу думку, у запропонованому визначенні підкреслюється акмеологічна спрямованість становлення майбутнього військовослужбовця. Саме концепт завчасної стійкості інтегрує в собі зміст особистісного і професійного становлення майбутнього військовослужбовця та конкретизує психолого-педагогічний вектор спрямованості професійної підготовки.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Теоретичне дослідження проблеми особистісного і професійного становлення майбутнього військовослужбовця дозволяє надійти висновку про складність досліджуваного феномену, його взаємопов'язаність та взаємообумовленість. Професійне становлення ми розглядаємо як це процес зміни особистості по мірі занурення у професійне середовище, професійну діяльність на різних рівнях. Становлення є нелінійним процесом, проте є безперервним переходом, перетворенням окремих особистісних якостей, передусім професійно детермінованих.

Моделі становлення особистості військового професіонала доречно розглядати в контексті феномену відповідальності особистості і професійної відповідальності. Професійно орієнтованою структурою особистості майбутнього військового професіонала виступає його завчасна стійкість, під якою розуміється інтегративний комплекс характеристик суб'єктів військової професіоналізації, що забезпечує приготування психіки до військово-професійної діяльності.

Список використаних джерел і літератури

1. Богатыренко В. С. Проблемы личностно-ценностного и профессионального развития курсантов — будущих офицеров внутренних войск МВД России : диссертация ... кандидата педагогических наук : 13.00.01 / В.С. Богатыренко; Владикавказ, 2003. — 146 с.
2. Гульбс О. А. Когнітивні процеси в структурі професійної свідомості викладачів гуманітарного профілю. / О. А. Гульбс // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психол. ім. Г. С. Костюка АПН України : в 12 т. / за ред. В. О. Моляко. — Т. 12, Вип. 11. — Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2010. — С. 82–90.
3. Коровин В. М. Система профессионального становления офицеров в военных вузах : Дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / В.М. Коровин; Воронеж, 2002. — 369 с.
4. Кокун О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: Монографія. — К.: ДП «Інформ.-аналіт. агенство», 2012. — 200 с.
5. Луньов В. Є. Становлення та розвиток професійного мислення особистості у системі органів внутрішніх справ України : Монографія / В. Є. Луньов — Макіївка: МЕРІ, Донецьк: Донбасс, 2013 — 350 с.
6. Максименко С. Д. Психологічні механізми зародження, становлення та здійснення особистості / С. Д. Максименко, В. В. Клименко, А. В. Толстоухов. К., Вид-во Європейського університету, 2010. — 136 с.
7. Маркелова Т. В. Теоретико-методологические основы заблаговременной устойчивости будущих офицеров запаса к условиям военно-профессиональной деятельности : диссертация ... доктора психологических наук : 19.00.03 / Т. В. Маркелова; Современ. гуманит. акад. Москва, 2011. — 280 с.
8. Росколюдько Н. И. Закономерности профессионального становления курсантов в военно-учебной деятельности : диссертация ... кандидата психологических наук : 19.00.03 / Н. И. Росколюдько; Ярослав. гос. ун-т им. П. Г. Демидова. — Актобе, 2009. — 247 с.
9. Семененко Н. Н. Становление профессиональной ответственности у курсантов военных училищ Сухопутных войск : диссертация ... кандидата психологических наук : 19.00.14 / Н. Н. Семененко; Москва. — 1998. — 225 с.
10. Федоренко С. А. Психолого-акмеологические резервы профессионального становления офицерских кадров : диссертация ... кандидата психологических наук : 19.00.13 / С. А. Фесенко; Москва, 1998. — 297 с.
11. Шатух В. М. Педагогические условия и средства оптимизации процесса профессионально-личностного становления будущего офицера-летчика : Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / В. М. Шатух; Саратов, 2000 — 177 с.

References

1. Bogatyrenko V. S. Problemy lichnostno-tsennostnogo i professionalnogo razvitiya kursantov — buduschih ofitserov vnutrennih voysk MVD Rossii : dissertatsiya ... kandidata pedagogicheskikh nauk : 13.00.01 / V. S. BogatIrenko; Vladikavkaz, 2003. — 146 с.
2. Gulbs O. A. KognItivnI protsesi v strukturI profesIynoyI svIdomostI vIkladachIv gumanItarnogo profIlyu. / O. A. Gulbs // AktualnI problemi psihologIYi : zb. nauk. prats In-tu psihol. Im. G. S. Kostyuka APN UkraYini : v 12 t. / za red. V. O. Molyako. — T. 12, Vip. 11. — Zhitomir : ZhDU Im. I. Franka, 2010. — S. 82–90.
3. Korovin V. M. Sistema professionalnogo stanovleniya ofitserov v voennyih vuzah : Dis. ... d-ra ped. nauk : 13.00.01 / V.M. Korovin; Voronezh, 2002. — 369 с.
4. Kokun O. M. PsihologIya profesIynogo stanovlennya suchasnogo fahIvtsvya: MonografIya. — K.: DP «Inform.-analIt. agenstvo», 2012. — 200 с.
5. Lunov V. E. Stanovlennya ta rozvitok profesIynogo mislennya osobistostI u sistemI organIv vnutrIshnIh sprav UkraYini : MonografIya / V. E. Lunov — MakIYivka: MEGI, Donetsk: Donbass, 2013 — 350 с.
6. Maksimenko S. D. PsihologIchnI mehanIzmi zarodzhennya, stanovlennya ta zdIysnennya osobistostI / S. D. Maksimenko, V. V. Klimenko, A. V. Tolstouhov. K., Vid-vo Evropeyskogo unIversitetu, 2010. — 136 с.

7. Markelova T. V. Teoretiko-metodologicheskie osnovyi zablago vremennoy ustoychivosti buduschih ofitserov zapasa k usloviyam voenno-professionalnoy deyatel'nosti : dissertatsiya ... doktora psihologicheskikh nauk : 19.00.03 / T. V. Markelova; Sovrem. gumanit. akad. Moskva, 2011. — 280 s.
8. Roskolodko N. I. Zakonomernosti professional'nogo stanovleniya kursantov v voenno-uchebnoy deyatel'nosti : dissertatsiya ... kandidata psihologicheskikh nauk : 19.00.03 / N. I. Roskolodko; Yaroslav. gos. un-t im. P. G. Demidova. — Aktobe, 2009.- 247 s.
9. Semenenko N. N. Stanovlenie professional'noy otvetstvennosti u kursantov voennykh uchilishch Suhoputnykh voysk : dissertatsiya ... kandidata psihologicheskikh nauk : 19.00.14 / N. N. Semenenko; Moskva. — 1998. — 225 s.
10. Fedorenko S. A. Psihologo-akmeologicheskie rezervyi professional'nogo stanovleniya ofitser-skiykh kadrov : dissertatsiya ... kandidata psihologicheskikh nauk : 19.00.13 / S. A. Fesenko; Moskva, 1998. — 297 s.
11. Shatuh V. M. Pedagogicheskie usloviya i sredstva optimizatsii protsessa professional'no-lichnost'nogo stanovleniya buduschego ofitsera-letchika : Dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 / V. M. Shatuh; Saratov, 2000 — 177 s.

Норчук Ю. В.

майор, преподаватель кафедры гуманитарных и социально-экономических дисциплин Военной академии (г. Одесса)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЛИЧНОСТНОГО И ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ БУДУЩИХ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

Резюме

В статье рассматриваются теоретико-методологические основы исследования личностного и профессионального становления будущих военнослужащих в контексте их взаимосвязи и взаимообусловленности. Анализируются закономерности профессионального становления курсантов в военно-учебной деятельности. Раскрывается содержание ответственности как интегральности личности. Определяется конструкт «заблаговременной устойчивости» как показателя личностного и профессионального становления будущего военнослужащего.

Ключевые слова: личность, становление, профессиональное становление, ответственность, заблаговременная устойчивость.

Norchuk Y.

Major, lecturer at the humanitarian and socio-economic disciplines
of Odessa Military Academy

**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF RESEARCH
OF PERSONAL AND PROFESSIONAL FORMATION OF THE FUTURE
SOLDIERS**

Abstract

The article deals with the theoretical and methodological foundations of the study of personal and professional becoming of future soldiers in the context of their relationship and interdependence. The patterns of professional becoming of students in military training activities are analyzed. The content of integral responsibility of the individual is described. Construct of «advance sustainability» as a measure of personal and professional formation of the future soldier is determined.

Professional growth we see as a process of personality changes as the immersion in professional environment, professional activities at different levels. Formation is a non-linear process, but is a continuous transition, transformation of certain personal qualities, especially professionally determined.

Model of personality of military professionals is considered to appropriate in the context of the phenomenon of individual liability and professional liability. Professionally oriented structure of future military professionals serving its early stability, defined as a complex integrative characteristics of military professionalism, providing the prepared mind to military occupation.

Key words: personality, becoming, professional development, accountability, advance sustainability.

Стаття надійшла до редакції 9.03.2015